

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο θεσμός της διαμεσολάβησης δεν αποτελεί δημιούργημα ή εφεύρημα της εποχής μας, καθώς από αρχαιοτάτων χρόνων υπηρετεί με αποτελεσματικό τρόπο την ανάγκη αυτορρύθμισης των ανθρώπινων σχέσεων. Αποτελεί διαχρονικά έναν κοινωνικό θεσμό, ο οποίος έχει στον πυρήνα του όχι μόνο την αναδυόμενη νομική διαφορά, αλλά οποιαδήποτε σύγκρουση δύναται να προκύψει μέσα από τις ανθρώπινες σχέσεις και να οδηγήσει σε πιθανά αδιέξοδα. Η διαμεσολάβηση κινείται επομένως επέκεινα του κλασικού μοντέλου της δικαστικής αντιδικίας, καταλαμβάνοντας όλες τις συγκρούσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως επί παραδείγματι εκείνες στον χώρο εργασίας, στο σχολείο, στο σωφρονιστικό κατάστημα κ.α. Από τη σκοπιά αυτή γίνεται πλήρως αντιληπτός ο ευρύς διεπιστημονικός της χαρακτήρας, καθώς πέραν της νομικής επιστήμης και των επιμέρους εκφάνσεών της, η διαμεσολάβηση είναι άμεσα συνδεδεμένη και με άλλα -μείζονος σημασίας- πεδία των κοινωνικών επιστημών, όπως η ψυχολογία, η κοινωνιολογία κ.λπ. Στο πλαίσιο αυτό, χαρακτηριστικό της γνώρισμα αποτελεί και η αξιοποίηση τεχνικών και δεξιοτήτων που καλείται να εφαρμόσει ο διαμεσολαβητής κατά τη διαδικασία της διαμεσολάβησης, εκφεύγοντας από την αυστηρή τυπικότητα της δικαστικής διαμάχης, προκειμένου τα μέρη να «μετακινηθούν» από μη διαπραγματεύσιμους νομικούς ισχυρισμούς προς την διαμόρφωση και επίτευξη μιας κοινά αποδεκτής και επωφελούς συμφωνίας. Σε κάθε περίπτωση, το αξιακό υπόβαθρο και οι αρχές της διαδικασίας διαμεσολάβησης, όπως αυτές αποτυπώνονται και στον ισχύοντα ελληνικό νόμο περί διαμεσολάβησης (Ν. 4640/2019), δηλαδή τα δεοντολογικά πρότυπα της αμεροληψίας, της ουδετερότητας και της ανεξαρτησίας του τρίτου διαμεσολαβητή, η ελεύθερη βούληση των μερών και η εχεμύθεια που πρέπει να διέπει τη διαδικασία, συναντώνται *grosso modo* ως κοινά πρότυπα σε κάθε μορφή διαμεσολάβησης, θεσμοθετημένης ή μη.

Βάσει των ανωτέρω, το ανά χείρας συλλογικό έργο προβαίνει σε μία ολιστική επιστημονική προσέγγιση του θεσμού, καθώς καταβλήθηκε προσπάθεια να μην «εγκλωβιστεί» μόνο εντός των ορίων που τίθενται αναπόφευκτα από μια κατ' άρθρον ερμηνεία του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου περί διαμεσολάβησης, αλλά αντιθέτως να επεκταθεί και σε περαιτέρω πτυχές του, όπως λ.χ. η ενσυναίσθηση, η επικοινωνία, τα όρια της διαπραγμάτευσης. Απευθυνόμενο σε οποιονδήποτε επιθυμεί να γνωρίσει στη θεωρία και στην πράξη την πραγματική διάσταση της διαμεσολάβησης, η οποία δεν είναι μόνο νομική, η παρούσα έκδοση αποσκοπεί να καλύψει όχι μόνο τις διδακτικές ανάγκες των υποψήφιων διαμεσολαβητών, αλλά να αποτελέσει και χρήσιμο εργαλείο για τους ήδη διαπιστευμένους διαμεσολαβητές, οι οποίοι επιθυμούν να προχωρήσουν στην τομεακή εφαρμογή της διαμεσολάβησης

στην πράξη και αναζητούν μια πρώτη «κατεύθυνση» προς τούτο. Καλύπτει επίσης και τις ανάγκες των δικηγόρων και νομικών παραστατών στη διαδικασία της διαμεσολάβησης, δεδομένου ότι ένα σημαντικό μέρος του έργου είναι αφιερωμένο σε ζητήματα που άπτονται και της δικής τους ουσιαστικής συμμετοχής στη διαδικασία της διαμεσολάβησης.

Θα ήταν σε κάθε περίπτωση ευκαταίο ο μη εξοικειωμένος με τον «κόσμο της διαμεσολάβησης» αναγνώστης του παρόντος συλλογικού έργου να αντιληφθεί στην πορεία της ενασχόλησής του με αυτήν, ότι οι προαναφερόμενες πτυχές της διαμεσολάβησης δεν αποτελούν απλώς και μόνο ένα απαραίτητο κομμάτι του «παζλ» για την ορθή και αποτελεσματική εφαρμογή της στην πράξη, αλλά και έναυσμα για αλλαγή νοοτροπίας σε σχέση με τον τρόπο προσέγγισης μιας μέλλουσας επαγγελματικής ή διαπροσωπικής σύγκρουσης και την αποτελεσματική της διαχείριση και επίλυση.

Η υλοποίηση της παρούσας προσπάθειας προφανώς δεν θα καθίστατο δυνατή χωρίς την πολύτιμη συνεργασία πλειάδας εκλεκτών και εξειδικευμένων στη διαμεσολάβηση συναδέλφων, πανεπιστημιακών, δικαστών, δικηγόρων, νομικών, οι οποίοι ασχολούνται εδώ και πολλά χρόνια σε βάθος με τη θεωρητική και πρακτική εφαρμογή του θεσμού, και οι οποίοι μετέφεραν στο παρόν συλλογικό έργο τις γνώσεις και τη μεγάλη πρακτική τους εμπειρία. Όλοι, ο καθένας από το δικό του μετερίζι, έχουν συμβάλει καθοριστικά στη διάδοση της διαμεσολάβησης στην Ελλάδα και στη σταδιακή καθιέρωσή της ως λύση πολιτισμού στη συνείδηση του νομικού κόσμου της χώρας και όχι μόνο. Η διαμεσολάβηση δεν θα είχε καταγράψει την ισχυρή δυναμική που έχει αποκτήσει τα τελευταία χρόνια στο πεδίο της εξωδικαστικής επίλυσης διαφορών και συγκρούσεων, χωρίς τη δική τους ουσιαστική συνδρομή και άοκνη προσπάθεια. Τους ευχαριστώ από καρδιάς.

Ευχαριστίες προσήκουν τέλος και στις εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα και την ομάδα του, για τον επαγγελματισμό τους και για την άψογη συνεργασία που είχαμε στο πλαίσιο της άκρως επιμελημένης και καλαίσθητης παρούσας έκδοσης.

Αθήνα, Οκτώβριος 2022

Άγγελος Π. Μπώλος

Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Διευθυντής Φορέα Κατάρτισης Διαμεσολαβητών

Παντείου Πανεπιστημίου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Το θεσμικό πλαίσιο της διαμεσολάβησης

§ 1. Οι ρίζες της διαμεσολάβησης

Κατερίνα Κωτσάκη

Στην εποχή των σπηλαίων οι άνθρωποι έλυναν τις διάφορες τους αποκλειστικά με αυτοδικία. Με την πάροδο των ετών και των αιώνων, τη δημιουργία μικρών οικισμών και χωριών, που στη συνέχεια έγιναν μικρές και μεγάλες πόλεις, την εξάπλωση του εμπορίου αρχικά εντός και μετέπειτα εκτός των πόλεων και των κρατών, την εξέλιξη των γραμμάτων και των τεχνών, οι κοινωνίες χρειάστηκε να μετασχηματιστούν στη βάση οργανωμένων συστημάτων, κανόνων και θεσμών, προκειμένου να καταστεί εφικτή και αποτελεσματική η διακυβέρνησή τους. Τούτο δεν θα ήταν αλλιώς δυνατό, καθώς τα μεγέθη ξεπερνούσαν πλέον τις δυνατότητες ενός μεμονωμένου ανθρώπου ή έστω μιας μικρής ομάδας ανθρώπων.

Σταδιακά και όταν οι κάτοικοι των πόλεων δεν ήταν πλέον αναγκαστικά φίλοι, γείτονες ή γνωστοί οι μεν των δε, προσέφευγαν για την επίλυση των μεταξύ τους διαφορών στα θεσμοθετημένα πολιτειακά όργανα της τρίτης εξουσίας, δηλαδή της δικαστικής. Αυτό οδήγησε σταδιακά σε μια σημαντικότερη αύξηση του αριθμού των προς κρίση διαφορών ενώπιον των πολιτειακών δικαστηρίων, με αποτέλεσμα να αυξηθεί αντίστοιχα και ο φόρτος εργασίας τους και επομένως η εκδίκασή τους να καθυστερεί επί μακρόν. Έτσι, σε πολλά κράτη του δυτικού κόσμου γίνεται πλέον λόγος για αρνησιδικία εν τοις πράγμασι, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις σχετικές στατιστικές μελέτες, σύμφωνα με τις οποίες η περαίωση μιας υπόθεσης αγγίζει συχνά ακόμη και τα δέκα έτη, ιδίως δε εάν αυτή εκδικαστεί και σε δεύτερο βαθμό.

Δεν είναι επομένως διόλου τυχαίο ότι ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, αναζητήθηκαν, αρχικά στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και αργότερα και στα ευρωπαϊκά κράτη, εναλλακτικοί τρόποι επίλυσης διαφορών, οι οποίοι θα επέτρεπαν αφενός μεν την ταχύτερη διευθέτηση της υπόθεσης και τη μείωση του κόστους της διαδικασίας σε σχέση με τη δικαστική προσφυγή, αφετέρου δε θα εξασφάλιζαν τη δυνατότητα, μέσα σε ένα πιο «ευέλικτο» διαδικαστικό πλαίσιο, να λαμβάνονται υπόψιν τα πραγματικά συμφέροντα των μερών και όχι μόνον άκαμπτοι δικονομικοί ισχυρισμοί ή θέσεις, στις οποίες οι αντίδικοι εμμένουν συνήθως από πείσμα και από μια μάλλον λανθασμένη εκτίμηση ως προς τις διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις, αλλά και από την αρνητική συναισθηματική φόρτιση προς τον αντίδικο, είτε διότι

θεωρούν ότι έχει θίξει τον εγωισμό ή την αξιοπρέπεια τους είτε διότι νιώθουν ότι τους έχει «εκμεταλλευθεί».

Η διαμεσολάβηση είναι ένας από τους εναλλακτικούς, σε σχέση με τη δικαστική διαδικασία, τρόπους επίλυσης διαφόρων. Άλλοι -ενδεχομένως πιο γνωστοί- εναλλακτικοί τρόποι επίλυσης διαφορών είναι η συμφιλίωση, ο συμβιβασμός, η διαιτησία. Όμως, ειδικά η διαμεσολάβηση, και χωρίς να υπήρξε στο παρελθόν μια διαρθρωμένη διαδικασία παρόμοια με αυτήν που διαθέτουμε σήμερα, είναι διαχρονικά και άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανθρώπινη φύση. Οι άνθρωποι επιθυμούν να διαβιώνουν σε ένα ειρηνικό και ασφαλές περιβάλλον, και χωρίς να είναι πάντοτε από καλοσύνη, είναι διατεθειμένοι να διαφυλάξουν τα δυο αυτά κοινωνικά αγαθά, συμβάλλοντας ενεργά στη φιλική επίλυση των διαφορών μεταξύ των μελών της ίδιας κοινωνίας ή κοινότητας.

Όπως το δηλώνει η ετυμολογία της λέξης, διαμεσολάβηση είναι η ενέργεια τρίτου προς τη διαφορά προσώπου για να μεσολαβήσει, να παρέμβει δηλαδή μεταξύ δυο «αντιμαχόμενων» μερών, για να λυθούν οι μεταξύ τους διαφορές ή να συμβιβαστούν οι διαφορετικές τους απόψεις ειρηνικά και, εάν είναι δυνατόν, με φιλικό τρόπο. Έτσι, βασικό χαρακτηριστικό των εναλλακτικών τρόπων επίλυσης διαφορών είναι ότι παρέχουν, άλλος περισσότερο και άλλος λιγότερο - πάντως όλοι μέχρι ενός βαθμού, τη δυνατότητα διατήρησης φιλικών σχέσεων, αλλά και ενδεχόμενης συνέχισης των σχέσεων συνεργασίας μεταξύ των «αντιμαχόμενων» μερών.

Μολονότι η διαμεσολάβηση αποτελεί πλέον μια διαρθρωμένη διαδικασία, την οποία διεξάγει ο διαμεσολαβητής, εντούτοις ο πυρήνας του θεσμού παραμένει διαχρονικός και αναλλοίωτος. Τι είναι ο διαμεσολαβητής; Είναι ένας ουδέτερος τρίτος, κατάλληλα εκπαιδευμένος, ο οποίος διευκολύνει δυο ή περισσότερα «αντίπαλα» μέρη να επιλύσουν μια διαφορά τους, χωρίς να προσφύγουν στα δικαστήρια. Σε τι διαφέρει τελικά ο σημερινός διαμεσολαβητής από τον σοφό του χωριού, τον λεγόμενο μάγο στα χωριά της Αφρικής ή της Νότιας Αμερικής, στον οποίο προσέτρεχαν, και σε ορισμένα μέρη ακόμη προστρέχουν, τα μέλη της μικρής κοινωνίας για να τους βοηθήσει να λύσουν τη διαφορά τους; Σε τίποτε πιστεύω. Όπως πιστεύω και ότι ο διαμεσολαβητής δεν διαφέρει σε τίποτε από τον Βασιλέα της Γαλλίας Λουδοβίκο τον ΙΧ, τον μετέπειτα Άγιο Λουδοβίκο, ο οποίος συνήθιζε να κάθεται κάτω από μια μεγάλη βελανιδιά και να δέχεται σε ακρόαση τους υπηκόους του, προκειμένου να του εκθέσουν τις μεταξύ τους διαφορές και να τους βοηθήσει στην επίλυσή τους. Αυτό δεν είναι και η διαμεσολάβηση σήμερα; Αυτό δεν κάνει σήμερα και ο διαμεσολαβητής;

Όπως θα καταδειχθεί παρακάτω, οι έννοιες της συμφιλίωσης και του συμβιβασμού διέτρεχαν ανέκαθεν το δίκαιο όλων των πρωτόγονων, αλλά και των νεότερων δικαϊκών συστημάτων, ανεξάρτητα από την ύπαρξη (ή μη) ρητών διατάξεων σε νομοθετικά κείμενα, αποτελώντας έτσι αναπόσπαστο μέρος της νομικής και κοινωνικής πραγματικότητας της εκάστοτε ιστορικής περιόδου. Υπό το πρίσμα αυτό και δεδομένου ότι μια εξαντλητική καταγραφή και ανάλυση του συνολικού δικαιοδοτικού μηχανισμού, από την αρχαϊκή περίοδο μέχρι σήμερα, εκφεύγει των ορίων

του παρόντος έργου, θα ακολουθήσει μια σταχυολόγηση των κρίσιμων ανά περίοδο ιστορικών τεκμηρίων, μέσα από τα οποία θα αναδειχθεί με στοχευμένο τρόπο ο διαχρονικός ρόλος των εναλλακτικών μεθόδων επίλυσης διαφορών και η αποφασιστική τους συμβολή στη διατήρηση της κοινωνικής ευημερίας και ειρήνης.

I. Η εναλλακτική επίλυση των διαφορών στην Αρχαία Ελλάδα

1. Οι απαρχές της διαμεσολάβησης στην ελληνική μυθολογία

Στην Αρχαία Ελλάδα ήταν γνωστή και χρησιμοποιούνταν ευρύτατα η συμβιβαστική επίλυση των διαφορών (συμβιβασμός), αλλά και η διαιτησία, όταν οι τρίτοι που μεσολαβούσαν, εξέδιδαν απόφαση. Χαρακτηριστικό είναι ότι για πρώτη φορά στην ελληνική μυθολογία συναντάται, ως εναλλακτικός τρόπος επίλυσης διαφορών, η διαμεσολάβηση της Θεάς Αθηνάς μεταξύ του Ορέστη και των Ερινυών. Ο Ορέστης έχοντας φονεύσει τη μητέρα του Κλυταιμνήστρα και τον εραστή της Αίγισθο, για να εκδικηθεί τον θάνατο του πατέρα του Αγαμέμνονα, που οι δυο εραστές είχαν δολοφονήσει κατά την επιστροφή του από την Τροία στις Μυκήνες, παραπέμφθηκε σε δίκη ενώπιον του Αρείου Πάγου, με την Θεά Αθηνά να προεδρεύει του δικαστηρίου και, με την ψήφο της, να αθώνεται. Παρά την αθώωσή του, ο Ορέστης, καταδικωμένος από τις Ερινύες, δεν εύρισκε ησυχία. Η Θεά Αθηνά αποφάσισε να διαμεσολαβήσει μεταξύ Ορέστη και Ερινυών. Πλησίασε τις Ερινύες και τις ρώτησε κατά πόσον θα προτιμούσαν, αντί να τις μισούν οι Αθηναίοι, να τις σέβονται και να τις αγαπούν. Εκείνες απάντησαν αμέσως καταφατικά. Είχε δημιουργηθεί εμπιστοσύνη (*trust*) προς την Αθηνά, η οποία αξιοποιώντας το *momentum*, τις διαβεβαίωσε ότι οι Αθηναίοι, με εκπροσώπους των οποίων είχε προηγουμένως συναντηθεί, ήταν πρόθυμοι να αλλάξουν διάθεση απέναντί τους, εάν και εκείνες έδιναν απaráβατη υπόσχεση -και την τηρούσαν- να παύσουν να καταδιώκουν τον Ορέστη. Οι Ερινύες, αντιλαμβανόμενες ότι δύσκολα θα τους δινόταν άλλη τέτοια ευκαιρία να απαλλαγούν από την απέχθεια των Αθηναίων, αποδέχθηκαν την πρόταση και, τηρώντας την συμφωνία που επήλθε, έπαυσαν να καταδιώκουν τον Ορέστη, ενώ οι Αθηναίοι τις ονόμασαν Ευμενίδες, σεβόμενοι και τιμώντας τις¹. Έκτοτε, όταν υπήρχε ισοψηφία στην Ηλιαία, το κυριότερο δικαστήριο του Αρχαίου Αθηναϊκού Κράτους, ο κατηγορούμενος κρινόταν αθώς, διότι εθεωρείτο ότι είχε «την ψήφο της Αθηνάς».

2. Από την αρχαϊκή έως τη ρωμαϊκή περίοδο

Ήδη κατά την *αρχαϊκή περίοδο* (750-480 π.Χ.), στην οποία εμφανίστηκε ως ανώτατη μονάδα ανεξάρτητης πολιτικής οργάνωσης η ελληνική πόλις, δηλαδή αστικοί οικισμοί που λειτουργούσαν ως πολιτικά κέντρα, καταγράφεται η ύπαρξη διαιτητών και συμβιβαστών². Ο συμβιβαστής λειτουργούσε όπως λειτουργεί σήμερα ο διαμε-

1. Ομιλία του αείμνηστου καθηγητή *Κοτσίρη*, Αντεπιστέλλοντος Μέλους Ακαδημίας Αθηνών, ενώπιον της Ακαδημίας Αθηνών, Οκτώβριος 2018.

2. *Παπαγιάννη/Αρναούτογλου/Δημοπούλου/Καράμπελας/Λιαρμακόπουλος/Χατζάκης/Χέλιμης*,

σολαβητής, με τη διαφορά ότι μπορούσε, ευθέως και χωρίς να του ζητηθεί από τα αντιμαχόμενα μέρη, να προτείνει συμβιβαστικές λύσεις και όχι απλά να διευκολύνει τα μέρη στην εξεύρεση της προτιμητέας εκ μέρους τους λύσης. Ο συμβιβαστής δεν εξέδιδε απόφαση, σε αντίθεση με τον διαιτητή, ο οποίος ήταν αιρετός δικαστής και εξέδιδε απόφαση. Η διαφορά δηλαδή μεταξύ συμβιβαστή και διαιτητή ήταν η ίδια με εκείνη μεταξύ διαμεσολαβητή και διαιτητή στις ημέρες μας.

Κατά την κλασική περίοδο (480-323 π.Χ.), η οποία χαρακτηρίζεται έντονα από την ανάπτυξη της πόλης-κράτους που είχε ήδη καταστεί βασική μονάδα κοινωνικής και πολιτικής συγκρότησης του ελληνικού κόσμου³, αποτυπώνεται με ιστορικά τεκμήρια η ύπαρξη εναλλακτικών μηχανισμών επίλυσης διαφορών, πέρα από τις θεσμοθετημένες μεθόδους απονομής της δικαιοσύνης. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην αρχαία Αθήνα, όπως τούτο προκύπτει από το αποδιδόμενο στον Αριστοτέλη έργο «Αθηναίων Πολιτεία», στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ., υπήρχαν τρία δικαστήρια: ο Άρειος Πάγος, η Ηλιαία και τα «φονικά» δικαστήρια (αρμόδια για την εκδίκαση των ανθρωποκτονιών)⁴. Παράλληλα όμως με την ύπαρξη των ανωτέρω δικαστικών σχηματισμών είναι καθόλα εμφανής η συμπληρωματική λειτουργία των εναλλακτικών μεθόδων κατά την απονομή της δικαιοσύνης, μέσα από την παραπομπή υποθέσεων από το δικαστήριο της Ηλιαίας σε δημόσια διαιτησία⁵, η οποία θεσπίστηκε κατά πάσα πιθανότητα το 399 π.Χ. με στόχο την αποσυμφόρηση του δικαστηρίου αυτού. Συγκεκριμένα, όταν η αξίωση του καταγγέλλοντα ξεπερνούσε τις δέκα δραχμές, οι δικαστές των φυλών της Ηλιαίας παρέπεμπαν υποχρεωτικά την υπόθεση για εκδίκαση στους δημόσιους διαιτητές, οι οποίοι υπηρετούσαν για διάστημα ενός χρόνου και ήταν όλοι οι Αθηναίοι πολίτες άνω των εξήντα ετών. Το σύνολο των δημόσιων διαιτητών κάθε έτους διαιρούνταν σε δέκα τμήματα, καθένα από τα οποία εκδίκαζε τις υποθέσεις μίας φυλής. Ο ορισμός του δημόσιου διαιτητή γινόταν με κλήρωση ανάμεσα στους διαιτητές της φυλής του εναγόμενου. Ο διαιτητής προσπαθούσε καταρχάς να συμφιλιώσει ή να συμβιβάσει τους διαδίκους και μόνον εφόσον αποτύγχανε, προχωρούσε στην εκδίκαση της διαφοράς, ακούγοντας τους εκατέρωθεν

Ιστορία δικαίου – Από την αρχαιότητα στο σύγχρονο ελληνικό κράτος, 2015, σε: <http://hdl.handle.net/11419/5271>.

3. Παπαγιάννη/Αρναούτογλου/Δημοπούλου/Καράμπελας/Λιαρμακόπουλος/Χατζάκης/Χέλμης (2015), σε: <http://hdl.handle.net/11419/5271>.

4. Η καταγωγή του Αρείου Πάγου και των «φονικών» δικαστηρίων ανάγεται στη μυθολογία, ενώ για την Ηλιαία γνωρίζουμε ότι ιδρύθηκε στο πλαίσιο των οργανωτικών μεταρρυθμίσεων του Σόλωνος, το 594 π.Χ. Ο Άρειος Πάγος ήταν το αρχαιότερο και το πιο σεβασίμο δικαστήριο στην Αθήνα, το οποίο συνεδρίαζε στον ομώνυμο λόφο απέναντι από την Ακρόπολη. Η Ηλιαία αποτελούσε το κατεξοχήν «δικαστήριο» της Αθήνας. Σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες απόψεις, βρισκόταν στην περιοχή της αθηναϊκής Αγοράς, κάτω από την αναστηλωμένη στοά του Αττάλου ή πολύ κοντά σε αυτήν, στην οδό Αδριανού. Στην αρχή του αθηναϊκού ημερολογιακού έτους, στα μέσα Ιουλίου, επιλέγονταν με κλήρωση εξακόσιοι Αθηναίοι από κάθε μια από τις δέκα φυλές της Αθήνας, δηλαδή έξι χιλιάδες Αθηναίοι, ως υποψήφιοι δικαστές (Ηλιασταί).

5. Παπαγιάννη/Αρναούτογλου/Δημοπούλου/Καράμπελας/Λιαρμακόπουλος/Χατζάκης/Χέλμης (2015), σε: <http://hdl.handle.net/11419/5271>.

ισχυρισμούς και εκτιμώντας τα προσκομιζόμενα αποδεικτικά στοιχεία των διαδικιών. Η απόφαση του δημόσιου διαιτητή μπορούσε να προσβληθεί στην Ηλιαία, η οποία εκδίκασε την υπόθεση με βάση αποκλειστικά τα αποδεικτικά στοιχεία, που είχαν προσκομιστεί ενώπιον του διαιτητή (όλα τα έγγραφα της ακρόασης ενώπιον του δημόσιου διαιτητή τοποθετούνταν σε ένα αγγείο [έχθινος]), καθώς δεν επιτρεπόταν στους διαδικούς να προσκομίσουν νέα στοιχεία.

Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι μεγάλο μέρος των ιδιωτικών διαφορών (πολιτών, μετοίκων ή ξένων) δεν οδηγούνταν αναγκαστικά προς επίλυση στα δικαστήρια της πόλης των Αθηνών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, συγγενείς ή φίλοι μεσολαβούσαν μεταξύ των αντιτιθέμενων πλευρών και συχνά επιτύχαναν τη συμφιλίωσή τους. Μάλιστα, η μεσολάβηση τρίτου ή τρίτων θεσμοθετήθηκε από την πόλη με την αναγνώριση της ιδιωτικής διαιτησίας, η οποία κατέληγε σε δεσμευτική για τους αντιδίκους απόφαση. Βασικά στοιχεία της ιδιωτικής διαιτησίας στην κλασική Αθήνα ήταν αφενός μεν ο από κοινού διορισμός για κάθε πλευρά ενός ή περισσότερων διαιτητών, αφετέρου δε η εκ των προτέρων συμφωνία των μερών ως προς την αποδοχή της απόφασής τους. Πάντως, οι διαιτητές προσπαθούσαν αρχικά να συμφιλιώσουν ή να συμβιβάσουν τους αντιδίκους και μόνο εφόσον η προσπάθεια αυτή αποτύγχανε, άκουγαν τους ισχυρισμούς και αξιολογούσαν τα αποδεικτικά μέσα των δύο πλευρών, σε μία ή περισσότερες συνεδριάσεις και εξέδιδαν στη συνέχεια την απόφασή τους, η οποία ήταν δεσμευτική για τους αντιδίκους και αδύνατον να προσβληθεί ενώπιον άλλου δικαστικού οργάνου της πόλης. Αυτή ήταν και η βασική διαφορά μεταξύ της δημόσιας και της ιδιωτικής διαιτησίας, καθώς οι αποφάσεις των δημοσίων διαιτητών προσβάλλονταν με έφεση, σε αντίθεση με τις αποφάσεις της ιδιωτικής διαιτησίας που θεωρούνταν οριστικές και αμετάκλητες⁶.

Τέλος, κατά την κλασική περίοδο ήταν εξαιρετικά διαδεδομένη και η πρακτική της εμπιστευτικής μεταφοράς από τρίτο πρόσωπο, ξένο προς τη διαφορά, προτάσεων του ενός «αντιμαχόμενου» μέρους προς το άλλο και των αντιπροτάσεων του άλλου μέρους προς το πρώτο, δηλαδή ακριβώς αυτό που γίνεται και σήμερα από τον διαμεσολαβητή σχετικά με τις προτάσεις που διατυπώνονται από τα μέρη κατά τη διάρκεια των χωριστών συναντήσεων που έχει ενδεχομένως μαζί τους. Τα μέρη διαπραγματεύονται τη λύση της διαφοράς τους με ασφάλεια ως προς την μη δημοσιοποίησή της. Το απόρρητο και η εμπιστευτικότητα ήταν τα χαρακτηριστικά και τα πλεονεκτήματα αυτής της διαδικασίας.

Κατά την *ελληνιστική περίοδο* (323-146 π.Χ.), ειδικά δε προς τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. και έως τα τέλη του 2ου αιώνα π.Χ., εμφανίζεται ο θεσμός των λεγόμενων «προσκεκλημένων δικαστών»⁷. Επρόκειτο για ομάδες πολιτών, συνήθως επίλεκτων ατόμων με κύρος, τους οποίους έστελνε μία πόλη σε μία άλλη, είτε γειτονική είτε

6. Παπαϊωάννου, Η εθνική και η ευρωπαϊκή διάσταση του ζητήματος της εναλλακτικής επίλυσης καταναλωτικών διαφορών - Ιστορική αναδρομή, *Digesta* 2003, 417 επ.

7. Παπαγιάννη/Αρναούτογλου/Δημοπούλου/Καράμπελας/Λιαρμακόπουλος/Χατζάκης/Χέλμης (2015), σε: <http://hdl.handle.net/11419/5271>.

απομακρυσμένη, κατόπιν σχετικής αίτησης της πόλης υποδοχής, προκειμένου να επιλύσουν ορισμένες διαφορές που ήταν αδύνατο να επιλυθούν από τους δικούς της δικαιοδοτικούς μηχανισμούς. Επί παραδείγματι περί το 280 π.Χ., «προσεκεκλημένοι δικαστές» από τις μικρασιατικές πόλεις της Μύνδου, της Μιλήτου και της Αλικαρνασσού επέλυσαν διαφορές από συμβόλαια στη Σάμο⁸. Και εδώ, η δομή της διαδικασίας ήταν παρόμοια με τις προαναφερθείσες. Σε πρώτη φάση, οι «προσεκεκλημένοι δικαστές» επεδίωκαν να συμφιλιώσουν ή να συμβιβάσουν τους διαδίκους και μόνον σε περίπτωση αποτυχίας προχωρούσαν στην εκδίκαση της υπόθεσης και εξέδιδαν απόφαση βάσει του δικαίου της πόλης που τους είχε καλέσει. Οι αποφάσεις των «προσεκεκλημένων δικαστών» θεωρούνταν τελεσίδικες.

Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο στην Ελλάδα (146 π.Χ.-330 μ.Χ.), εντός της οποίας αναδεικνύεται ως κορυφαίο ιστορικό και κοινωνικό γεγονός η διάδοση του Χριστιανισμού, εμφανίζεται υπό τις επιρροές της χριστιανικής εκκλησίας και παράδοσης η επίλυση διαφόρων μεταξύ Χριστιανών αποκλειστικά και μόνο από άλλους Χριστιανούς. Η διαδικασία αυτή προσομοίαζε περισσότερο με τη διαιτησία, παρά με τη διαμεσολάβηση, καθώς τρίτα πρόσωπα -πάντοτε Χριστιανοί σε διαφορές μεταξύ Χριστιανών- λειτουργούσαν ως κριτές και εξέδιδαν απόφαση με την οποία λυνόταν η διαφορά. Το σύστημα αυτό θυμίζει τη δικαιοδοτική διαδικασία των Προξενικών δικαστηρίων που υπήρχαν στις χώρες όπου άκμαζαν ελληνικές παροικίες, όπως λ.χ. η Αίγυπτος και η Τουρκία, τα οποία ήταν τα μόνα αρμόδια για την εκδίκαση διαφορών μεταξύ Ελλήνων υπηκόων, ξένων προς τους υπηκόους της χώρας υποδοχής. Στην πρώτη περίπτωση η αρμοδιότητα για την επίλυση της διαφοράς εδραζόταν στο (χριστιανικό) θρήσκευμα, ενώ στη δεύτερη περίπτωση εδραζόταν στην υπηκοότητα των διαδίκων.

II. Η εναλλακτική επίλυση διαφορών στην Αρχαία Ρώμη και το Βυζάντιο

1. Η περίοδος της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας και της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας

Στο πλαίσιο της ιστορικής εξέλιξης του θεσμού των εναλλακτικών μεθόδων επίλυσης διαφορών τεκμηριώνεται ιστορικά η εφαρμογή της συμφιλίωσης, του συμβιβασμού και της διαιτησίας και κατά την πρώτη περίοδο της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (509 π.Χ.-31 π.Χ.). Σε αντίθεση όμως με τη διαιτησία, η οποία ήταν ρητά ενταγμένη στη Δωδεκάδελτο (*lex duodecim*)⁹, δεν υπήρχαν για τη συμφιλίωση και

8. Βλ. *Inscriptiones Graecae*, τόμος XII, τεύχος 6, αρ. 95, σε: <http://inscriptions.packhum.org>.

9. Κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (509 π.Χ.-31 π.Χ.), οι βασικές κοινωνικές ομάδες στην Ρώμη ήταν οι πατρίκιοι και οι πληβείοι. Οι πληβείοι απαίτησαν την κωδικοποίηση του δικαίου, που μέχρι τότε ήταν εθιμικό. Το 451 π.Χ. η Σύγκλητος διόρισε δεκαμελή επιτροπή, αποτελούμενη αποκλειστικά από πατρίκους, για τη σύνταξη ενός κώδικα. Το έργο ολοκληρώθηκε και αποτελούταν από δέκα πινακίδες-δέλτους, αλλά θεωρήθηκε ελλιπές. Γι' αυτό συνεστήθη νέα επιτροπή, αυτή τη φορά αποτελούμενη από ισάριθμους πατρίκους και πληβείους, η οποία εξέδωσε δύο ακόμα δέλ-

τον συμβιβασμό αντίστοιχα νομοθετικά κείμενα ή άλλες γραπτές διατάξεις. Γινόταν αποδεκτό ότι οι μορφές αυτές εξωδικαστικής επίλυσης απέρρεαν από το φυσικό δίκαιο, ως διακριτική ευχέρεια εκάστου να υποχωρεί ή όχι, εν όλω ή εν μέρει, από τις απαιτήσεις του με σκοπό τη διαφύλαξη και διατήρηση της ειρηνικής συμβίωσης, με τα αλλά μέλη της κοινωνίας στην οποία διαβίωνε.

Και κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (*Imperium Rōmānum*, 27 π.Χ.-476 μ.Χ.) συνεχίζεται η χρήση εναλλακτικών μηχανισμών επίλυσης διαφορών (συμβιβασμός, διαιτησία). Ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ιστορικής αυτής περιόδου πρέπει να καταγραφεί η θεωρητική επεξεργασία των καθημερινών διαφορών εκ μέρους Ρωμαίων νομικών και νομοδιδασκάλων, τον δικαστικό τρόπο επίλυσης των οποίων επηρέασαν διαχρονικά με τις μελέτες και τα συγγράμματά τους, προκειμένου τα δικαστήρια να υιοθετήσουν πιο «εύκαμπτες» αποφάσεις¹⁰. Δεν επρόκειτο περί διαμεσολάβησης, ούτε περί δικαστικής μεσολάβησης, αλλά περί προσέγγισης των διαφορών με τρόπο που συνέβαλε στην ισορροπία των σχέσεων των μελών της κοινωνίας, επιτρέποντας στον Δικαστή να μην προσκολλάται στην τυπικότητα των κανόνων δικαίου και στο γράμμα των νόμων, αλλά να λαμβάνει υπόψιν του τις αρχές που άρμοζαν σε κάθε περίπτωση και καθιστούσαν την απόφασή του δίκαιη ουσιαστικά και όχι μόνο τυπικά. Του επέτρεπαν δηλαδή να διαθέτει την απαιτούμενη «ευελιξία» και βάσει αυτής να οδηγείται σε μια πιο δίκαιη κατά το φυσικό δίκαιο και την ηθική επίλυση των διαφορών κρίση.

Ειδικότερα, η αυστηρότητα και η τυπικότητα απαλύνονταν χάρη στην δραστηριότητα του Πραιτόρα, με την εισαγωγή ορισμένων (αόριστων) νομικών εννοιών, όπως η καλή πίστη (*bona fides*), δηλαδή η έντιμη συμπεριφορά που πρέπει να τηρούν οι συναλλασσόμενοι στις συναλλαγές τους, καθώς και η επιείκεια (*aequitas*). Με βάση την επιείκεια, παρενέβαινε ο Πραιτόρας διορθώνοντας το δίκαιο, δικάζοντας *ex aequo et bono*, δηλαδή κατά δίκαια κρίση, έννοια που υπάρχει και εφαρμόζεται και σήμερα λ.χ. σε περιπτώσεις αποζημίωσης λόγω ηθικής βλάβης ή όταν οι Δικαστές δικάζουν ως *amiables compositeurs* (φιλικόι συμβιβαστές), όπως συμβαίνει με τους διαιτητές και εφόσον φυσικά οι διάδικοι τους έχουν δώσει τη σχετική δυνατότητα. Άλλες έννοιες που απάλυναν την αυστηρότητα και την τυπικότητα των κανόνων δικαίου, ήταν το κοινό συμφέρον (*utilitas publica/communis*), δηλαδή ο επιδιωκόμενος σκοπός της ρύθμισης για το ευρύτερο γενικό καλό (δημόσιο συμφέρον), καθώς επίσης και η φιλανθρωπία (*Humanitas*) και άλλες παρόμοιες έννοιες.

τους. Οι δύο τελευταίες μαζί με τις δέκα πρώτες αποτέλεσαν την Δωδεκάδελτο (*lex duodecim*), που δημοσιεύθηκε το 449/8 π.Χ. στη Ρωμαϊκή Αγορά (*Forum Romanum*). Ίσχυσε από τον 5ο αιώνα π.Χ. έως και τον 5ο αιώνα μ.Χ., περιείχε δε διατάξεις περί συμβιβασμού και περί διαιτησίας

10. Γκόφας, Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου, 2012, *passim*· Νάκος, Εισηγήσεις Ρωμαϊκού Δικαίου, 1999, *passim*.

2. Η βυζαντινή περίοδος

Ήδη από τις αρχές του 4ου αιώνα μ.Χ και καθόλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη η επίλυση των διαφορών από τους Επισκόπους (Δικαιοδοσία των Επισκόπων - *audientia episcopalis*)¹¹, η οποία καθιερώθηκε με Διατάξεις του Μεγάλου Κωνσταντίνου κατά τα έτη 318 και 333 μ.Χ. Η πρώτη διάταξη παρείχε στους χριστιανούς την ευχέρεια να αφαιρέσουν τη διαφορά που είχε υπαχθεί στη δικαιοδοσία των κρατικών δικαστηρίων, προκειμένου να την υποβάλουν προς επίλυση στον Επίσκοπο της περιοχής τους. Προϋπόθεση της υπαγωγής ήταν η συμφωνία των μερών, οπότε η παραπομπή καθίστατο υποχρεωτική. Αντιθέτως, με τη δεύτερη διάταξη του έτους 333 καθιερώθηκε η υποχρεωτική υπαγωγή οποιασδήποτε ιδιωτικού δικαίου διαφοράς στους Επισκόπους, εφόσον το ζητούσε μόνον ο ένας από τους διαδίκους, χωρίς να καθίσταται αναγκαία προς τούτο η συμφωνία του άλλου μέρους. Επομένως, η καθιερωθείσα με το δεύτερο διάταγμα εξουσία του Επισκόπου για την επίλυση των μεταξύ χριστιανών αναφυομένων διαφορών πήγαζε όχι από τη συμφωνία των μερών, αλλά απευθείας από το νόμο (*ex lege*) και αποτελούσε μία μορφή αναγκαστικής εναλλακτικής επίλυσης διαφορών. Καταργήθηκε όμως αργότερα με την επαναφορά της συμφωνίας των μερών ως βασικής προϋπόθεσης για τη θεμελίωση της επισκοπικής δικαιοδοσίας. Η ίδια αρχή εξακολούθησε να ισχύει μέχρι και την εποχή του Ιουστινιανού, η νομοθεσία του οποίου δεν επέφερε ουσιώδεις μεταβολές ως προς τη διαδικασία αυτή. Πάντως, η διαδικασία ενώπιον των Επισκόπων προσομοιάζει με τον θεσμό της διαμεσολάβησης, αφενός μεν διότι η συμφωνία των διαδίκων αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την υπαγωγή μιας διαφοράς σε *audientia episcopalis*, με ένα μικρό μόνο χρονικό διάστημα (333 – 398) όπου αρκούσε το αίτημα ενός και μόνο διάδικου, αφετέρου δε διότι ο Επίσκοπος -κατά την κρατούσα άποψη- δεν ήταν φορέας δικαστικής εξουσίας.

Πρέπει να επισημανθεί σε σχέση με τα ανωτέρω, ότι κατά τη βυζαντινή περίοδο καταγράφονται μια σειρά από επίσημες προσπάθειες συλλογής και κωδικοποίησης των διάσπαρτων νομικών διατάξεων και κειμένων του Ρωμαϊκού Δικαίου, αρχικά με τον Θεοδοσιανό Κώδικα (*Codex Theodosianus*, 438-439 μ.Χ.), επί Αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β΄, μετέπειτα με τον Ιουστινιάνειο Κώδικα (*Corpus Juris Civilis*, 529-534 μ.Χ.), επί Αυτοκράτορα Ιουστινιανού, και τέλος με τα Βασιλικά του 9ου αιώνα μ.Χ., επί Αυτοκράτορα Λέοντος ΣΤ΄, που αφομοιώνουν το Ιουστινιάνειο Δίκαιο και το κωδικοποιούν στην ελληνική γλώσσα.

Στο πλαίσιο αυτό, ειδική μνεία πρέπει να γίνει στον Κωνσταντίνο Αρμενόπουλο, νομομαθή και ανώτατο δικαστικό της Θεσσαλονίκης, η οποία είχε κατακτηθεί και αποτελούσε μέρος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από το 148 π.Χ. και ο οποίος στην υστεροβυζαντινή περίοδο, συγκεκριμένα δε τον 14ο αιώνα (1344-1345 μ.Χ.), συνέταξε την Εξάβιβλο ή Πρόχειρον Νόμων (*Promptuarium*), που περιελάμβανε βυζα-

11. DROIT et CULTURES-65/2013-1 Les justices alternatives et leurs avatars, σε: <https://journals.openedition.org>.